

Innledning

Omsorg er mer enn et begrep for filosofer. I samfunnsvitenskapen har det stått sentralt i analyser av omsorgs- og pleieyrkene, men også i mye kjønns- og velferdsstatsforskning.

I den første artikkelen i dette nummeret om *omsorg*, peker Arnlaug Leira og Chiara Saraceno på at analysen av omsorg, med sitt spenn av aktører, relasjoner og kontekster, ikke er en lineær eller additiv prosess. Snarere er det en reflekterende prosess som hele tiden er skiftende både når det gjelder empirisk fokus, perspektiver og analysenivåer. Utvalget av artikler i dette nummeret av *Sosiologi i dag* viser dette mangfoldet innenfor omsorgsforskningen. Bidragene spenner fra Leira og Saracenos forsøk på å nettopp vise omsorgsforskningsfeltets mangfold de siste 30 årene, via Nicole Hennums analyse av hvordan rådende diskurser rundt barneomsorg slår inn i likestillingsdiskursen på kompliserte og delvis uheldige måter, til henholdsvis Juritzen/Heggen og Højlunds forsøk på å etablere ulike analyseapparat som kan åpne for refleksjon rundt hvordan omsorgstrengende eldre myndiggjøres og ansvarliggjøres innenfor rammen av den nyliberale velferdsstaten.

Et viktig bidrag til å analysere dette mangfoldige feltet, var Kari Wærness artikkel "On the rationality of caring" (1984/1992) hvor hun utviklet begrepet om omsorgsrasjonalitet. Denne forskningen bidro også til generelle debatter i norsk samfunnsvitenskap. Hun ble blant annet kritisert av Rune Slagstad for sin bruk av rasjonalitetsbegrepet. Slagstad mente Wærness begrenset sin analyse av omsorgsrasjonalitet fordi hun i sin rasjonalitetsutlegging la til grunn dikotomien etter det parsonianske begrepsparet instrumentell/ekspressiv, eller rasjonalitet/emosjonalitet. Hun overså derfor nyere forskningsdiskusjoner om ulike rasjonalitetsformer, slike som for eksempel instrumentell-, kommunikativ-, normativ- og strategisk rasjonalitet (Slagstad 1995: 37–38). Diskusjonen som fulgte aktualiserte blant annet spørsmål om implikasjonene av at Wærness hadde én dikotomi, og involverte problemer knyttet til det vanskelige forholdet mellom empirisk forpliktelse og teoretisk stringens, begrepets potensielle (kvinne) kjønnethet, og dets relasjon til vitenskapelig rasjonalitet.

Når Wærness begrep om omsorgsrasjonalitet likevel er blitt betegnet som banebrytende (se for eksempel Leira 1992), har vært hyppig sitert og fortsatt blir det, er dette med god grunn. Hun satte med sin utarbeiding av begrepet ord på sider ved menneskelig praksis og samhandling i en avhengighetsrelasjon som ikke mange hadde snakket om tidligere. Utgangspunktet for analysen er omsorgsarbeidet der den som mottar omsorg er avhengig av den som gir omsorg. Begrepet er blant annet inspirert av Arlie Russell Hochschilds begrep om "the sentient actor", og har som grunnlag for tenkning om handling den aktive blandingen av følelser/medfølelse og rasjonalitet hos omsorgsutøveren. Når Wærness problematiserer omsorgsrasjonaliteten i forhold til pleiearbeidets organisatoriske/byråkratiske rammebetingelser viser hun både nødvendigheten av at omsorgsarbeideren har en omsorgsrasjonell orientering, samtidig som hun advarer mot at denne orienteringen i økende grad blir forsøkt fortrent.

Omsorg i spenningsfeltet mellom arbeid og kjærlighet

I artikkelen "Care: Actors, relationships, contexts" viser Leira og Saraceno hvilke utfordringer omsorgsforskningen har stått overfor og fortsatt står i. Med omsorg som empirisk og teoretisk fokus, som benevner for deler av innholdet i både private og offentlige relasjoner, som analytisk omdreiningspunkt for forholdet mellom stat, marked, familie, og som redskap for systematisk tenkning om betydningen av kvinners betalte og ubetalte arbeid, viser de hvordan begrepet har åpnet for analyser på underteoretiserte felt som 'sosial reproduksjon' og 'husarbeid'. Dermed har en kunnet dekonstruere termer som 'medborgerskap' og 'velferdsstat' blant annet ved å vise hvordan kjønn gjør seg gjeldende. Til tross for flere tiår med forskning og større likhet mellom kjønnene, står en fortsatt tilbake med substansielle teoretiske (og empiriske) utfordringer. De mener at dersom omsorgsforskningen ikke strekker seg mot generell sosialteoretisk analyse som problematiserer individuelle rettigheter og muligheter, samtidig som den validerer det faktum at det fortsatt er slik at kvinner bærer de største omsorgsbyrdene, så risikerer vi en tilbakevending til utgangspunktet. Dvs. der omsorg blir forstått innenfor rammen av kjærlighet og hvor en mister både arbeids- og kjønnsdimensjonen av syne.

Nicole Hennums utgangspunkt er barneomsorg og likestilling. Hennes argument er at diskursene rundt barneomsorgen, eller det hun kaller barne-

prosjektet; den gode barndom, det gode moderskap og rolleforventningene til mor og far, slår inn i likestillingsdiskursen på kompliserte og delvis uheldige måter. Hun henter sin empiri fra forskning på barn og ungdom i institusjoner, hvor de kulturelle forventningene om det riktige og normale foreldreskapet trer fram når behandlere konfronteres med situasjoner der noe har gått galt. Gjennom disse situasjonene viser hun for eksempel hvordan forestillinger om den empatiske og nærende mor og den autoritative far fortsatt er aktive forventninger.

Aktiviseringen av den omsorgstrengende innen den nyliberale velferdsstaten

Hvordan står det så til med omsorgsutøvelsens vilkår innen den moderne nyliberale, markeds- og managementpregede velferdsstaten? Dette er et spørsmål de to siste artiklene på hvert sitt vis forsøker å kaste lys over. Analyser av det nyliberale samfunnet viser hvilke dilemmaer og utfordringer som oppstår innen omsorgsfeltet når omsorgsrasjonaliteten underordnes mer instrumentelle rasjonalitetsformer (Vike et al, 2004; Nafstad et al. 2004). Ved at for eksempel budsjettansvar og lønnsomhetskrav blir gjort gjeldende for nivået hvor omsorgsrasjonaliteten i utgangspunktet burde råde, oppstår det dilemmaer som ofte skaper mer avmakt enn myndiggjøring av velferdsstatens omsorgsarbeidere og mottakere for den saks skyld. Både Juritzen/Heggen og Højlunds prosjekter er å ta denne analysen et skritt videre, gjennom å forsøke å etablere et analyseapparat som er i stand til å synliggjøre mulighetene for en reell myndiggjøring av både omsorgsutøvere og -mottakere innenfor den nyliberale velferdsstaten.

Juritzen og Heggen peker på hvordan maktutredningens diagnose av velferdsstatens førstelinjetjenere som avmektiggjort av et system som ikke klarer å håndtere dilemmaer mellom omsorg og økonomi, bidrar til å tildekke mikromaktrelasjonene som utspiller seg mellom pleier og pleietrengende. Ved hjelp av et av Foucaults maktbegrep forsøker de å utvikle et analyseapparat som kan trenge gjennom og utforske den gjensidige maktutfoldelsen som skjer blant pleiere og pleietrengende.

Højlund er i sin artikkel opptatt av hvordan vi inkluderes som brukere av den moderne velferdsstatens tjenester. Artikkelen analyserer adgangspremissene i eldreomsorgen i Danmark, med sikte på å demonstrere den intri-

kate dialektikken mellom identitetsskaping, kommunikasjonsformer og beslutningspremisser som gjør seg gjeldende når eldre borgere blir en del av omsorgsapparatet. Den moderne velferdsstatens blanding av fagstyrt ekspertvelde og brukernes rett og plikt til både å ha myndighet, men også ansvar for sin egen velferd som pleietrengende, blir avdekket ved hjelp av en systemteoretisk analyse av tre ulike møteplasser mellom velferdsstatens representanter og den fremtidige pleietrengende. Artikkelen gir med andre ord et bilde av den profesjonelle omsorgsutøvelsens vilkår i den nyliberale nordiske velferdsstaten. Her får borgeren, forbruker av omsorg, en rolle som ikke er passiv og gitt, men som aktivt defineres gjennom de hybride inklusjonsmekanismene som innlemmer den enkelte omsorgsmottaker i det profesjonelle omsorgsapparat. Gjennom en Luhman-basert systemteoretisk analyse av det nye danske systemet for inklusjon av eldre i velferdsstatens tjenester viser Højlund hvordan både velferdsstatens førstelinjetjenere og de eldre har rom for å utforme sine respektive roller. Men han peker også på baksiden av disse myndiggjørende inklusjonsmekanismene, hvor det i større grad enn tidligere forventes av omsorgsmottakeren å ta ansvar for sitt eget pleiebehov, dels ved å definere det og dels ved å håndtere det på egenhånd.

Til slutt i dette nummeret har vi tode bokmeldinger. Gro Ween har anmeldt Knut Odners frodige bok om Thorstein Veblens liv og virke, og Ragnhild Skogheim har lest Kirsten Simonsens bok om byen med kritisk blikk.

God lesning!

Litteratur

- Leira; Arnlaug (1992) *Welfare state and working mothers*. Cambridge; Cambridge University press
- Nafstad, Hilde (red) (2004) *Det omsorgsfulle mennesket*. Oslo: Gyldendal akademisk
- Slagstad, Rune (1995) "Feminisme som normative teori" Arbeidsnotat nr. 4. Senter for kvinneforskning. Universitetet i Oslo.
- Vike, Halvard, m/fl (2002) *Maktens samvittighet. Om politikk, styring og dilemmaer I velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Wærness, Kari (1992/1984) "On the rationality of caring". I: Anne Showstack Sasson (red.): *Woman and the state*. London: Routledge.